

MİLLET VE MİLLİYETÇİLİĞE DAİR KAVRAMLAR VE SINIFLANDIRMALARIN ÖTESİNDE: YENİ BİR MODEL ÖNERİSİ*

Yrd. Doç. Dr. Emre YILDIRIM

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler, (emre.yildirim@erdogan.edu.tr)

ÖZET

Bu çalışma, millet ve milliyetçiliğe dair kavramlar perspektifinde milliyetçiliğe kuramsal yaklaşımları ve sınıflandırma girişimlerinin ötesinde yeni bir model önerisini konu edinmektedir. Bu bağlamda, millet ve milliyetçilik üzerine kuramsal çalışmaların tarihsel gelişiminden hareket ederek milliyetçilik türlerini sınıflandırma girişimlerine odaklanmaktadır. Fakat literatürde millet ve milliyetçiliğe dair kavramların tanımı konusunda bir uzlaşma olmaması, öncelikle, “millet”, “etnisite”, “milliyetçilik”, “kimlik” ve “milli kimlik” gibi kavramlar üzerine tartışmalara yer verilmesini elzem kılmıştır. Ardı sıra kavramlar perspektifinde milliyetçilik çalışmalarının tarihsel seyrine ve tarihsel arkaplanda sınıflandırma girişimlerine değinilmiştir. Son bölümde ise bu çalışmanın da temel hareket noktasını oluşturan, kısa ama yeni bir sınıflandırma model önerisine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Kimlik, Milliyetçilik Kuramları, Milliyetçilik Sınıflandırmaları.

BEYOND THE CONCEPTS AND CLASSIFICATIONS OF NATION AND NATIONALISM: SUGGESTION FOR A NEW MODEL

ABSTRACT

This article aims to demonstrate a new model suggestion beyond the theoretical approaches and classification attempts to nationalism within the main concepts and terms of nation and nationalism. In this context, it has been focused on attempts to classify types of nationalism based on the historical development of theoretical studies of nationalism. But, as can be realised that there is a lack of consensus on the definition of the terms of nation and nationalism, made it essential to feature the discussions on concepts such as ‘nation’, ‘ethnicity’, ‘nationalism’, ‘identity’ and ‘national identity’ in the beginning. Sequentially, the historical development of nationalism studies and attempts to classify the nationalism on this historical background will be discussed. Finally, an abstract but new classification model also constitutes the main thesis of this article will be considered.

Keywords: Nation, Nationalism, Identity, Nationalism Theories, Classifications of Nationalism.

* Yrd. Doç. Dr. Emre YILDIRIM, Bu çalışma yazarın, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluculuk Hareketi* başlıklı doktora tezinden geliştirilmiştir.

1. Giriş

Genel olarak literatürde kabul edilen görüşe göre, bir ideoloji olarak milliyetçilik, modern tarihsel ve toplumsal koşulların etkisiyle ortaya çıkmıştır. Modern dönem milliyetçilik söylemini üretmiş ve milliyetçilik, ulus-devletin siyasi birliği için bir kimlik biçimi olarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda on dokuzuncu ve yirincinci yüzyılı, ilk olarak Avrupa’da daha sonra dünyanın diğer bölgelerinde milliyetçiliğin “altın çağı” olarak nitelendirmek genel kanıdır (Burke, 1992:294). Ulus-devletin ortaya çıkış koşullarına bağlı olarak açıklanmaya çalışılan milliyetçilik, ilk olarak Avrupa merkezli ve modernite ekseninde anlaşılmaya çalışılmış, üretilen teoriler, yapılan sınıflandırmalar bu çerçevede gerçekleşmiştir (Kemilainen, 1964; Seton-Watson, 1977; Hayes, 1995).

İlk dönem çalışmalarının temel özelliği millet ve milliyetçiliğin tarihsel ve toplumsal koşullar içerisinde oluşumuna dair çözümlemelerden uzak, milleti ve milliyetçiliği “verili” (*given*) bir gerçeklik olarak ele alarak sınıflandırmaya yönelik girişimlerdir. Bu çalışmaların ardından gelen ve ikinci dönem olarak nitelendirilebilecek çalışmalar ise yine modernite perspektifinde kalmak koşuluyla milleti ve milliyetçiliği modernite ekseninde çözümlemeye girişmişlerdir (Deutsch, 1966; Hroch, 1985; Kedourie, 1994). Bu çalışmaların bazıları, bir taraftan milliyetçiliğin Avrupa merkezli yönünü kabul ederken diğer yandan milliyetçiliğin modern öncesi dönemle kurduğu tarihsel bağları analizlerinin merkezine alarak, milliyetçiliğin modern öncesi bir olgu olduğunu ortaya koymaya yönelmişlerdir (Smith, 1986; Brass, 1991).

Fakat bu yaklaşımlar özellikle son otuz yılda sosyal bilimlerde geliştirilmeye çalışılan “disiplinlerarası çalışmalar” ve yeni çözümleme biçimleri ile dönüşüme uğramaya başlamıştır. Yeni dönemde, modernitenin etkisi yadsınmamakla birlikte modernite perspektifini aşmaya çalışan kuramsal önermeler görülmektedir. Modernitenin eleştirisine paralel biçimde ortaya çıkan yakın dönem milliyetçilik çalışmaları, özellikle post-modern okumaların etkisiyle, milliyetçiliğin “söylemsel” üretim boyutlarına odaklanmıştır (Billig, 1995; Calhoun, 2009).

Bu bağlamda bu çalışma, kuramsal yaklaşımlar arka planında, milliyetçilik çalışmalarının tarihsel evrimini ve bu sürece bağlı olarak geliştirilen sınıflandırma girişimlerini konu edinmektedir. Ama öncelikle, milliyetçiliğin temel kavramlarının ve tanımlarının incelenerek kavram kategorilerinin belirlenmesi; böylece de tartışmanın sınırlarının tespit edilmesi; ayrıca da sınıflandırma girişimlerinin farklılaşan yönlerinin kaynaklandığı temel problem olan kavramlar üzerinde tanım ve açıklama noktasındaki anlaşmazlıkları ortaya çıkartmak amaçlanmaktadır. Son bölümde ise tanımlama ve sınıflandırma girişimlerine getirilen eleştirilere paralel yaklaşımlardan bir örnek olarak yeni ve alternatif bir model önerisi üzerine odaklanılacaktır.

2. Kavramlar: Millet, Etnisite, Milliyetçilik, Kimlik ve Milli Kimlik

Literatürde, milliyetçiliğe dair kavramsal çerçevenin çok geniş bir yelpaze çizdiği; millet ve milliyetçilik kavramlarının tanımlanmasında güçlüklerle karşılaşıldığı görülmektedir. Normatif birer kavram olarak gerek “millet” gerekse de “milliyetçilik”i meydana getiren unsurların değişkenlik göstermesi bu duruma kanıt olarak gösterilir (Delannoi, 1998:32). Bu bağlamda öncelikle “millet”ten başlayarak kavramları tanımlamaktan ziyade açıklamaya çalışmak, sınıflandırmanın önemi açısından elzemdir.

2.1. Millet

İngilizcede “millet” anlamına gelen *nation* kelimesi, Latince “doğmak” anlamına gelen *nasci* fiilinden türetilmiştir. Latince *nationem* “soy” ya da “ırk”ı ifade eder. Esas olarak ortak kan ve soy bağı fikrini barındıran kavram, tarihsel süreçte değişim geçirecek ve milletin anlamını dönüştürecektir. Örneğin, Kedourie, Ortaçağ üniversitelerinin “millet” adı verilen birimlere bölündüğüne ve Paris Üniversitesi’nde dört “millet”in bulunduğu; Fransız ve Alman milleti gibi ayrımların, dil merkezli yapıldığına işaret eder (Kedourie, 1994:13). Ortaçağ’a ait benzer kimlik gruplandırmaları İspanya’daki örneklerinde de özellikle üniversiteler bağlamında geçerlidir (Akal, 2010). On üçüncü yüzyılın sonlarından itibaren kavram yeniden ilk anlamını kazanmaya başlayacak; on yedinci yüzyıla gelindiğinde ise millet kelimesine, etnik çeşitlilikten bağımsız olarak bir ülkede oturanları anlatmak için başvurulacaktır. Bu farklılaşma ise milliyetçilik literatürünü, son tahlilde, “millet”i tanımlamakta kullanılabilecek her durumda geçerli bir kavramın bulunmadığı yorumuna götürür. Örneğin, Weber, “millet” kavramının açık tanımının yapılmasındaki zorluklara dikkat çektiği yazısında, vatandaşlık, dil, din ve kan bağı gibi unsurların milleti tanımlamada tek başlarına yeterli ölçüt olamayacaklarını dile getirir. Kendisi, “millet” için “kendini devleti içinde açıkça gösterebilecek ve bu yüzden de genellikle kendi devletini kurmak isteyecek olan bir toplum” tanımlamasının kabul edilebileceğini yazarken diğer şeylerin yanında inanç ve dayanışma unsurlarına gönderme yapar (Weber, 2006:185). Bu ifadeden yola çıkarak milletin tanımı, din, dil, inanç, tarih ve kültür birliğine sahip topluluklar olarak yapılabileceği gibi aynı toprak üzerinde ortak ekonomik ve toplumsal çıkarlara sahip bireylerin aynı yönetime aidiyet duygularıyla bağlanması üzerine de kurulabilmektedir.

Bireylerin ortak özelliklerinden bazılarının kendi topluluklarında bulunduğu dair inancın milleti oluşturan en önemli öge olduğu dillendirilmektedir (Boztemur, 2006:163). Seton-Watson’a göre, bir milletin üyeleri dayanışma duygusu, ortak bir kültür ve milli bilinçle birbirlerine bağlı olduklarını hissetmelidir: “Topluluk içinde dikkate alınacak sayıda kişi bir millet oluşturduklarını düşünüyor ya da öyle davranıyorsa, orada milletin varlığından söz edilebilir” (1977:5). Bu bağlamda milletin “kendinden tanımlı bir grup” olarak ele alındığında genetik farklılıklardan oluşması da önemli değildir. Bir inancın gerçekliğinden ziyade önemli olan, böyle bir inancın varlığı ve bunun toplumsal sonuçlarının gerçekliğidir (Connor, 1994:113). Bu kabul üzerinde temellenen “milli psikoloji”, milleti “geniş bir aile” olarak hayal eder. Bu “geniş aile” hayalinde Dunn, milleti, doğuştan gelenle, aileden miras aldıkları dil ve kültürü bir araya getiren insanlar olarak tanımlar. Burada millet, doğumla ve tercihle belirlenen topluluktur. Baba, anne, kardeş ve çocuklar gibi aile söyleminin unsurları milliyetçi sembolizmi karakterize eder: “Milletin bir babası olabilir. Milletin fertleri hiç şüphesiz kardeş, yaşadıkları topraklar ana, fertleri de onun çocuklarıdır” (1995:1). Bu doğrultuda Smith, soy ve köken efsaneleri, ortak tarihi hafıza ve farklı, ayrı ve seçilmiş olma duygusu gibi etnik göstergelerin millet olmanın gerekli şartlarından olduklarını söyleyecektir (2009:115).

Giddens ise milletin, milli özellikleri bünyesinde barındırmakla değil, topluluğun kendisini siyasal otoriteyle bir bütün olarak kabul etmesiyle ortaya çıktığını savunmaktadır. Giddens, milletin, “bütüncül bir yönetime tabi, hem devlet aygıtının iç unsurları hem de diğer devletler tarafından denetim altında tutulan ve kesin sınırlarla belirlenmiş topraklar üzerinde yer alan bir birlik” olduğunu belirtir (aktaran Boztemur, 2006:165). Giddens’in tanımında olduğu gibi, bir topluluğun coğrafi, dilsel, etnik ve kültürel ortak özelliklerinin sınırları belirli bir

toprak parçası üzerinde kurulacak bir siyasal yapıyla ilişkilendirilmesi, millet ve milliyetçilik yazınında önemli bir yere sahiptir (Poggi, 2009).

Bunların yanında, millet yaratma ve devlet kurma süreçlerinde objektif ve subjektif unsurlara birlikte yer verildiği görülür. Ulus-devletin, siyasal, ekonomik ve kültürel bir dizi talep ve amacın ortak yaşama isteği doğrultusunda bir araya getirilmesi sonucunda geliştiğini söyleyen Anderson, milleti ve ulus-devleti yaratan unsurların tarih, kültür, dil gibi ortak özelliklerden çok, toprak ilkesiyle ilişkili olduğunu ileri sürer: “Bütün toplumsal örgütlenmelerin üzerinde hak iddia ettikleri ve üzerinde kuruldukları özel bir coğrafi alanın varlığının gösterdiği gibi çağdaş devletler, milletler ve milliyetçilik tamamen toprağa dayalıdır. Ancak, devletler siyasal kurumlardan oluşurken milletler siyasal ve kültürel olgulardır” (aktaran Boztemur, 2006:165). Aynı yönde, Kellas’a göre, millet, tarih, kültür ve ortak ata bağlarıyla birbirlerine bağlı olduklarını düşünen insanların oluşturduğu birliktir. Milletler, bir ülke, dil ya da din gibi objektif özelliklere, milli bilinç ile kendini topluma adamak duygusu gibi subjektif özelliklere sahiptir (1991:2).

Bu doğrultuda Özkırmılı’nın da dikkat çektiği bir noktaya, Alman milliyetçiliğinin millet kavramsallaştırmasına bakmak yerinde olacaktır. Nitekim Alman filozoflar Herder ve Fichte’den etkilenerek şekillenmeye başlayacak milliyetçilik çalışmalarının başlangıç evresini millet tanımları oluşturduğundan, özellikle Herder’e bakılması gerekmektedir (Özkırmılı, 2008:12). Herder’e göre her toplum, ortak gelenekler, adetler, düşünme biçimleri ve “yaşam biçimleri”ne göre birbirlerinden ayırt edilebilirler. Bu yaşam biçimlerinin herbiri “ortak bir ruh” tarafından şekillenir (Jordan & Weedon, 1995:565). Tekil bir kültürün, dilin, dinin ve özgün siyasal kurumların taşıyıcısı ve yaratıcısı olarak görülen milletlerin çeşitliliğini doğal bir insanlık hali olarak gören Herder, çoğulculuk, çeşitlilik ve farklılığın korunmasını bir amaç haline getirirken; milleti tarihi-kültürel bir varlık olarak kuran geçmişe de vurgu yapmaktadır (Llobera, 1994:165-166, 172). Johann Gottlieb Fichte de milleti, tarihi-kültürel bir varlık olarak kuran geçmişe vurgu üzerinden Herder’e benzer biçimde tanımlayacaktır (aktaran Greenfield, 2006:37-38). Örneğin, Milletlin doğal bir kategori olarak görüldüğü Alman milliyetçiliği, bu görüşler üzerinde temellenecek ve milleti, kültürel bir fenomen olarak ele alan bakış açısıyla, siyasi millet tanımlarından ayrılan bir yerde konumlandıracaktır.

Görüldüğü gibi millet tanımlarında objektif ve subjektif unsurların içiçe geçtiği kavramsal birlikten uzak bir yapı vardır. Bu sorun, millet ile etnisite arasındaki farklılığın ortaya çıkartılmasında da göze çarpar. Dolayısıyla, millet ve milli kimlik bağlamında milliyetçiliğin anlaşılması için, etnisitenin kavramsal çerçevesinin de belirlenmesi gerekmektedir.

2.2. Etnisite

Eski Yunancada “halk” anlamına gelen *ethnos* sözcüğünden türetilen etnisite, atalardan gelen mirasla şekillenen topluluktan geldiğine inanılan kimseleri; ortak kökenden, akrabalıktan kaynaklanan kültürel birliği ifade etmektedir. Bu haliyle Antik Yunan bağlamında kelimenin negatif anlam yüklü içeriğine dikkat çeken Ateş, kavramın, şehir dışında kalan halkları ifade eden “öteki” için kullanıldığını aktarır (2008:122). Etnisitenin, Yunanca kökeni üzerine eğilen Eriksen de, kavramın, pagan kökenler içerdiğini ve ancak on dokuzuncu yüzyıldan itibaren “ırksal” özellikler ifade edecek şekilde kullanılmaya başlandığını söyler (2004:15, 25).

Emiroğlu ve Aydın da etnisiteyi; “kültürel özellikler bakımından hem kendisini diğerlerinden ayrı gören, hem de diğerleri tarafından başka sayılan, bütünlüklü bir kimliğe ve kendine özgü kültürlenme sürecine sahip, bir grup kimliğini koruyan ve grubun sürekliliğini sağlayan toplumsal/kültürel ve bazen de siyasi oluşum” şeklinde tanımlar. Onlara göre, bu öğelerden birisi veya birkaçı önemli olabilmekte; zamana ve mekana bağlı olarak da değişebilmektedir (2003:276). Etnisite’yi “bir küme insanın kendilerine ait ‘değişik’ bir kültüre sahip olduklarını” anlatmakta olan ve bu insanların “gerçek ya da kurgusal ortak bir köken” algısına sahip olarak “kendilerini ırk ve soy bağları ile köken anlamında diğer kümelerden farklı” gördüklerini ifade eden bir kavram olarak ele alan İçduygu da etnisitenin milleti önceleyen ilk oluşum olmasına dikkat çekmektedir (İçduygu, 1995:119). Bu doğrultuda Somersan, “etnisite”nin tanımlanmasında kavramsal düzeyde iki yaklaşımdan bahseder. Bunlardan “ilkçi” veya “özcü” olarak nitelenen ilki, etnileri, çok eskilerden gelip, varlığı sonsuza kadar uzanacak gruplar, kimlikler ve ait oluşlar; “faydacı” ya da “icat edilmiş” olarak adlandırılan ikincisi ise belli tarihsel dönemlerde kimi kültürel grupların ön plana çıkması, ortak kültürel kimliklerini ortaya koyması ve sembolik öğelerle beslenmesi sonucu oluşan gruplar şeklinde tanımlanır (2008:75-76). Her iki biçimde de modern ulusların arka planını oluşturan gruplar olarak görülen etnisite için, Smith de, “ön-ulus” veya “ilk-ulus” gibi nitelendirmeler yapacaktır (2009:22).

Modern millet kavramının tarihsel gelişim koşullarından farklı bir süreçte incelenen etnisite olgusu bu bağlamda “millet” kavramından farklı değerlendirilir. Her ne kadar Yuval-Davis, etnik ve millî topluluklar arasında doğal bir farklılık arama çabasına rağmen her ikisinin de Anderson’un tabiriyle “hayali cemaatler” olduğunun ileri sürülebileceğini söylese de (2003:44-45) genel kabul, etnisiteyi millettten ayırır ve etnisitenin “modern öncesi”, milletin ise “modern”liğine vurgu yaparak milletin ayrı bir kategori olarak değerlendirilmesiyle sonuçlanır (Brass, 1991:69-75; Hutchinson & Smith, 1996: 35-56; Keating, 1997:697-717; Vayrynen, 1998:59-80; Johnson, 2000:405-418; Wallerstein & Balibar, 2007:92 vd.). Genel kabul gören yaklaşım, “dünyanın birçok yerinde, milliyetçiliğin ortaya çıkmasından önce de belli ortaklıklar etrafında birleşmiş etnik topluluklar bulunmasına rağmen, bu toplulukların günümüz ulusları ile çok fazla ortak yanının olmaması” ve “ancak milliyetçiliğin ortaya çıkışının, bu toplulukları yeni bir bilinç aşamasına getirdiği” (Uzun, 2003:158) yönüne yerleşir. Böylece etnisite ile millet arasındaki ayrım, birincisini önceleyen bir kabul ile aşılmaya çalışılarak, “millet”i modern dönemle sınırlandırmaya girişmektedir (Laponce, 2008:223-238). Millet ve etnisite temelinde modernite merkezli bu ayrım bu çalışmada da benimsenmekte; millet ve milliyetçiliğin ortaya çıkışı modern dönemden başlatılarak kabul edilmektedir.

2.3. Milliyetçilik

Milletin tanımında ve etnisiteyle ayrımında karşılaşılan objektif ve subjektif unsurların değişkenliği, milliyetçiliğin kavramsallaştırılması sürecinde de anlaşma sağlanamadığını ortaya koyacaktır (Hall, 1995:9).¹ Bu bağlamda Alter, bütüncül bir milliyetçilik tanımının, milliyetçiliğin tüm biçimlerini, hem devleti olan hem de olmayan milletlerin milliyetçiliklerini içermesi; bu yüzden milliyetçiliğin hem bir ideoloji hem de bir akım şeklinde ortak bir amacı belirlemek için insanları harekete geçirmeyi ve siyasi dayanışmayı sağlayan bir araç

¹ Milliyetçiliğe ilişkin tanım problemlerinin geneli ve bu süreçte tanımlar arasında uzlaşımamasının ayrıştırılarak kategorize edildiği milliyetçilik sınıflandırmaları için bkz. (Motyl, 1992:307-323).

olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler (1994:8-9). Milliyetçiliğin, siyasi, ekonomik ya da kültürel bir tutumlar bileşimi ve aksiyon programı önermek için üyelerinin bilincine dayandığını söyleyen Kellas da, Alter gibi, milliyetçi kendi kaderini tayin hakkının, asgari ortak paydayı oluşturduğunu, siyasi bir davranış şekli olarak da “topluluğa ait olma” duygusunu barındırdığını ve millete dâhil olmayanları farklı ve yabancı olarak gördüğünü yazar (1991:3-4). Bu farklılaşma, milliyetçiliği, gerçek ya değil belirli bir milletin önceliğine olan inanç olarak gören Snyder’a göre, kültürel ve siyasi formlara bürünerek kitlesel seferberliği gerektirebilir (1993:5-26). Snyder’in yaklaşımı, Gellner’in milli sınırlarla siyasi sınırların örtüşmesi ve mileti yönetenlerin, yönetilen millete mensup olması şeklindeki milliyetçilik tanımı ile birleşerek milliyetçi ilkenin temel tanımlarından biri olarak kabul görecektir (Gellner, 2008).

Giddens ise, milliyetçiliği, siyasal bir düzen içinde yer alan bireylerin ortak bir geçmiş ve kültüre sahip olduklarını vurgulayan bir simgeler ve inançlar dizgisine duydukları psikolojik bir bağlılık duygusu ve aidiyet bilinci olarak tanımlar (aktaran Boztemur, 2006:166). Bu bağlamda milliyetçilik, milli dayanışmanın yaratılması ve sürdürülmesi için milleti oluşturan unsurlar ile devlet-kurma süreçleri arasında nesnel bir ilişki kurmaya gayret etmektedir. Milli dayanışma ise genellikle dinsel ya da dilsel bütünlüğe dayandırılır. Buradaki farklılık ilişkisinin temelde üç düzeyde ortaya çıktığını söyleyen Boztemur’a göre bunlardan ilki, milliyetçiliğin devletle millet arasındaki kurumsal bağlantıyı kurmasıdır. İkincisi, aynı toprak üzerinde yer alan kültürel ve ekonomik olarak farklı bölgelerin daha homojen bir siyasal yapı içinde bütünleştirilmesi ve bunun dış tehditlere karşı korunması için gerekli dünya görüşünün sağlanması ve nihayet, bir milleti diğerinden ayırarak siyasal topluluklar arasındaki sınırları çizmesidir (2006:167-168). Kültürel özgünlüğe dayalı siyasi bir ideoloji olarak milliyetçilik, milletlerin otonomi, birlik ve kimlik edinmelerini ve bunların devam ettirilebilmesini sağlar (Smith, 2009:120-122).

Bu bağlamda etnisite ile millet arasındaki kavramsal farklılıkta olduğu gibi, “etnik hareketler” ile “milliyetçi hareketler” arasında da ayırım yapmak gerekmektedir. Yukarıda yer alan yaklaşımlar paralelinde, etnik hareketler, kamusal otoriteler üzerinde baskı uygulamak ve belli noktalarda tavizler alabilmek için kimlik simgelerini kullanan örgütlü siyasal eylem olarak tanımlanabilir. Bu tanımda doğrudan doğruya bir devlete göndermede bulunulması gerekmez. Aslında bu yönde bir etnik hareketlilik tanımının birçok sorun yaratabileceğine işaret eden Tonkin, literatürdeki genel kullanımında Anglo-Sakson yazarların onu sıklıkla “kültürel”le eşanlamlı olarak kullandığı antropolojik geleneğin mirası olarak görür (1989:1-13). Bu çalışmada benimsenen ayırımın daha sınırlayıcı olduğunu belirtmek gerekir. Bu doğrultuda etnikler, unsurlarında farklılaşmamış olsalar da toplumsal düzlemde zayıf bölünmüşlük derecesine sahip birincil gruplar olarak kavranmaktadır. Buna karşılık milliyetçi hareketler ise bir topluluğun siyasal ve ekonomik egemenliğini ele geçirme ya da pekiştirme mücadelesidir. Buna bağlı olarak Roger milliyetçi hareketlerin, “sloganlarını daha şimdiden kurulabilir durumda olan ve yalnızca pekiştirilmesi gereken, ya da bazen yalnızca gerçekleştirilmeyi bekleyen bir projeden ibaret olan bir devlete göndermeyle belirlediklerini” yazar ve bir etnik özgüllüğün öne çıkarılması söylemlerine bazen dayanak olsa da hedeflerini değiştirmediklerini ekler (2008:3). Bu nokta başta da dile getirildiği gibi milliyetçi hareketleri ulus-devlet süreçleriyle birlikte ortaya koymaya; dolayısıyla da milliyetçiliği de modernite ile birlikte ele almaya imkân sağlamaktadır.

Gerek etnisite ile millet gerekse de etnik hareketler ile milliyetçilik arasındaki ayrımlar üzerinden yürütülen tartışma ise bir başka kavrama gönderme yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu kavram ise “kimlik” olacaktır. Kimliğin bu noktadaki önemi, kavramsal bir kategori olarak milliyetçilik çalışmalarının merkezine yerleşmesi ile doğrudan ilintili olarak değinilmeyi elzem kıldığından öncelikle “kimlik”, ardından da spesifik olarak “milli kimlik” kavramına odaklanmak gerekmektedir.

2.4. Kimlik ve Milli Kimlik

Latince “aynı olma, özdeş olma” anlamına gelen *identitas* kelimesinden türeyen “kimlik” (*identity*) kavramı, insanoğlunun sosyal bir varlık olmasının doğal sonucu ve toplumsal bir olgu olarak bireyin kendini toplumsal bir kategori olarak grupla ve grubun baskın değerleriyle özdeşleştirilmesi anlamına gelir. Delgado-Moreira, kimliklerin nitelik ve işlevlerini sayarken ahlaki topluluklar ortaya çıkardıklarını, tarihsel süreklilik inşa ettiklerini, maneviyata dayandıklarını, pratik amaçlar taşıdıklarını, topluluğu öteki topluluklardan farklılaştırdıklarını, davranış ve inanç kalıpları sunduklarını ve kamusal varlıklara sahip olduklarını ifade etmektedir (2000:60). Bu da, her kimliğin kültürel bir boyuta sahip olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kimlik ile kültür arasında doğrudan bir ilişki olduğu ve kültür kavramına bakmak gerekliliği de ön plana çıkmaktadır.

Kroeber ve Kluckhohn’un kültür konusunda yayımladıkları antolojide kültüre ilişkin 164 farklı tanım ortaya konmaktadır (aktaran Erdenir, 2006:31). Böyle kapsamlı bir kavram olması, kültürün kesin çizgilerle belirlenmesini de güçleştirmektedir. Buna karşılık Güvenç, soyut bir model olarak kültürün hangi somut değişkenlerden, kurumlardan ve ilişkilerden oluştuğu sorusuna yönelerek belirli bir tanıma ulaşılabileceğini söyler. Eğer kültür “bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütünü” olarak kabul edilirse, onu, doğuştan kazanılan unsurlar başta olmak üzere bireye belli bir topluluğa aidiyet hissi kazandıran kurumlar, değerler ve davranışları da içeren maddi pratikler bütünü olarak tanımlamak ve kültürel unsurların en belirleyici özellikleri olarak da yerellik, görelilik ve tarihselliği sıralamak gerekir. Belirli bir zamanda, belirli bir mekanda ortaya çıkarak topluluğa aidiyet hissi veren bu unsurlar, topluluğun diğer topluluklardan farklılaşmasını ve dolayısıyla özgün bir kimliğe kavuşmasını sağlamaktadır (Güvenç, 1994:105). Turan’a göre de, değişik görüş ve değerlendirmelerden ortaya çıkan ortak noktalar, kültür’ün toplum-coğrafya-tarihsel süreç üçgeninde oluştuğu ve toplumsal kimliği belirleyen en geçerli etken olduğu yönündedir (1995:463).

Kültürel anlamda kimliğin ortaya çıkmasında etkili olan bu unsurlar esas itibarıyla nesnel ve öznel unsurlar olarak ikiye ayrılabilir. Nesnel unsurlar, kimliği özümseyen bireyler tarafından paylaşılan maddi ve manevi gerçekliklere karşılık gelir. Din, dil, etnik köken, tarih, toprak/ülke, simgeler, mitler ve gelenekler kimliğin somut bileşkesi olarak nitelendirilebilecek unsurlardır. Fakat sadece nesnel unsurlar, kimliği tanımlamaya yetmez. Ayrıca topluluktaki bireylerin bu unsurları paylaştıklarının bilincinde olmaları gerekir. Nesnel unsurların topluluk ve topluluğun bireyleri tarafından içselleştirilmesi sürecinde kimliklerin öznel boyutları devreye girmektedir. Bunun gerçekleşmesi ise ortak bir inanç sistemi ve bütünlük düşüncesiyle mümkün olabilir. Bu ayrım Karpat’ı, kimlikleri, temel veya tabii kimlikler ve sonradan yaratılmış sosyo-politik kimlikler olarak iki ana dala ayırmanın mümkün olduğu yorumuna götürür. Ona

göre, temel kimlikler arasında aile-aşiret-soy ve din esaslarından kaynaklanan kimlikler başta gelir. Sonradan yaratılmış kimlikler arasında millet, sosyal sınıf, kral ve imparator tebası, vatandaşlık, gibi birçok sosyo-politik kimlikler yer alır (1995:23). Kimliğin bu unsurlarla kapsamının verilmesi, kimliğe dair modern ve modern öncesi ayrımını yapmayı gerekli kılmaktadır. Millet ve milliyetçilik üzerine analizlere yönelik bir kimlik kavramlaştırmasının modern anlamda kimlikler ile sınırlandırılması da elzemdir. Bu doğrultuda kimlik oluşumuna dair tüm saptamalar, modernite ile birlikte Batı'daki toplumsal dönüşümün birey üzerindeki yansımaları ile açıklanmaya girişilecektir.

Modern kimliğin özellikleri arasında öncelikle “öteki” kavramı, kimliğin kurucu unsuru olarak yer alır (Kellner, 2001:196). Bu unsur, kimliğin sosyal olması, onun başkalık (farklılık) olgusu ile beraber var olduğunu gösterir ve aidiyet ve kimlik, başkalık ve öteki ile tanımlanır ve anamlanır. Derrida'nın deyişiyle, bütün aidiyetler fark(lılık)larıyla beraber vardır. Kendisinin başkası olmayan hiçbir kültür ya da aidiyet yoktur (aktaran Yurdusev, 1997:102). Bu farklılık ve farklılığı farkındalık, modernite ile birlikte geçmiş zaman biçimlerinin, değerlerinin ve kimliklerinin yıkılışının ve yenilerinin üretimini bir aradalığını ifade eder. Nitekim modern kimlik sorunu, “biz kendi ‘ben’imizi nasıl kurar, kavrar, yorumlar, kendi kendimize ve başkalarına nasıl sunarız” üzerine kurgulanacaktır. Bu kapsam dahilinde Hall, modern kimlik için, önceden verilmiş kimlik fikrinin tersine, bir tür “kimliklenme projesi”nden bahsedecektir (1997:3).

Fakat Giddens, bir taraftan kimliğin devamlılığı ve insanı çevreleyen maddi ve toplumsal eylem ortamının değişmezliğine olan güven açısından modernliğin anlamına dikkati çekerken diğer yandan modernite ile birlikte toplumsal dönüşüm sürecinin hızlanması ve zaman-mekan daralmasının yoğunlaşmasının, sabit, bütüncül ve sınırlarla çevrilmiş kültür kavramının yerini kültür kümelerinin akışkanlığı ve nüfus edilebilirliği kavramına bıraktığına değinir. Bu noktada, kimliğin sürekliliğinin de kopmuş olduğuna dikkat çeken Giddens bu durumu, modernliğin bir sonucu olarak değerlendirir (aktaran Morley & Robins, 1997:125). Bu gelişim de toplumsallaşmada, birey ve toplum anlayışında yeni bir form getirmiştir. Modernite eleştirisine paralel bir çizgi izleyecek kimliğe dair saptamalar, toplumsal anlayıştan temellenen özne ve kimlik oluşumunun hedeflenmeye başlamasına bağlanacaktır (İmançer, 2003:238). Hall, milli kimliklerin genel olarak saflık, homojenlik iddiasıyla sunuldukları ve hepsinin de kurgusal olduğunu gerçek tarihin “melez” kimlikler verdiğini belirtmektedir (1997:3-4). Bu şekilde ele alındığında kimlik oluşumu tarihsel ve toplumsal şartları yansıtıcı çok yönlü bir süreçte bütünsel bir birlik olarak değil, tarihsel ve toplumsal şartlara göre gelişen hegemonik yapıya bağlı farklılaşmış olarak düşünülmektedir (Hall, 1990:222-237). Artık “birey” bir bütün, merkezleşmiş, kararlı ve tamamlanmış ego ya da özerk, rasyonel benlik anlamında kavranılmaz. “Benlik”, daha parçalı ve tamamlanmamış, içinde yaşanılan farklı toplumsal dünyalarla ilişki içinde çoklu “benlikler” ya da kimliklerden oluşan, tarihi olan ve süreç içerisinde “üretmiş” bir şey olarak kavranır (Brunt, 1995:150-151; Hall & Jacques, 1995:17).

Bu doğrultuda Calhoun, kimliğe dair dönüşümün milliyetçiliği, “kültürel gelenekler ve etnisitenin diliyle konuşmaya başlamasına götürdüğüne” işaret edecektir (2009:174). Nitekim ulus-devlet oluşum süreçlerinin, milli bütünleşmede ve buna bağlı olarak milli kimliklerin öne çıkmasında önemli payı olduğu ve modern milli kimlik söyleminin, birey fikriyle yakından bağlantılandırıldığı söylenmektedir. Ulus-devletlerin gelişim sürecinde,

milletlerin eşit bireyler kategorisi olarak tanımlandığı, bireylerle milletler arasında doğrudan bir bağ kurulduğu ve milli kimliğe, bireysel kimliği oluşturan diğer kolektif kimliklere karşı özel bir üstünlük tanındığı görülmektedir. Calhoun, bu üstünlüğün, milliyetçilik söyleminin, “büyük çaplı kategorik kimlikleri sahneye davet ederek ya da onların sesi olarak” insanları dünya düzeni içinde konumlanmasını sağlayarak oluşturulduğunu yazar (2009:175 vd.). Bu noktada, kategorik kimlikler oluşurken, kültürel benzerlikler yakalanır. Bunlar bir ülkenin, dil birliği dahil, birliğinin sağlamasında, daha yüksek iç kültürel ortaklık düzeyleri demektir. Milliyetçilik söylemi de bu süreçlerin bütününe ifadesini sunacaktır. Bu bağlamda millet ve etnisite, modernite perspektifinde birbirinden ayrılabilirken bu ayrım temelinde milli kimlik, diğer kimlik kavramlaştırılmalarından biri olarak incelenebilir. Modernite üzerinden yürütülen eleştiriler sonucunda, yeni zamanlarda kimlik, milliyetçilikle birlikte kurulan bir söylemsel oluşum içinde de değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, öncelikle, arkaplanını yukarıda yer verilen kavramsal kategoriler ayrımının oluşturduğu, millet ve milliyetçiliği modern öncesi ve modern perspektiften modellendiren yaklaşımlara; ardısıra da her ne kadar modernite içinde kalmakla birlikte bu perspektifi aşmaya yönelik girişimlere değinilebilir.

3. Kavramlar Perspektifinde Milliyetçilik Çalışma ve Sınıflandırmaları

Milliyetçilik düşüncesinin kökenlerini on sekizinci yüzyıl sonlarına, Alman Romantik akımına dahil düşünürler Herder ve Fichte’ye kadar götürmek mümkün olsa da milliyetçiliğin bir sosyal bilim konusu olarak ele alınması için yirminci yüzyılın ilk yarısının beklenmesi ve Kemilainen’in de dikkat çektiği gibi, “milliyetçilik” teriminin, on dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar genel kullanıma dahi girmemiş olması (Kemilainen, 1994:10-33, 48-49) milliyetçilik sınıflandırmaları için tarihsel gelişmelerle paralel bir değerlendirme yapılmasını gerektirmektedir.

3.1. Modernist Milliyetçilik Kuramsal Çalışmaları

Ulus-devlet tarihi açısından bakıldığında yirminci yüzyılın başında en çok kullanılan kavramlardan birisi olan “kendi kaderini tayin hakkı” ilkesiyle birlikte milliyetçilik çalışmalarının ortak noktaları ortaya çıkmaya başlayacaktır. 1931’de Carlton J. Hayes, *The Historical Evolution of Nationalism* adlı kitabını yayımlayacaktır. Breuilly, bu eserinde Hayes’in, milliyetçiliği bir “izm”, öğretiler bütünü ve siyaset felsefesi olarak ele aldığını not düşerken diğer bir tarihsel değerlendirme Hans Kohn’dan gelecektir. Kohn, 1944’de *The Age of Nationalism* yayınlayacak, Hayes gibi, milliyetçiliği bir fikir ya da öğreti olarak ele alacaktır. 1945’de, E. H. Carr’ın *Nationalism and After* adlı kitabı, ‘millet’i bir “çerçeve işlevi gören ama tarihsel bir güç ve siyasal bir değer olarak algılamayan” niteliğe sahip olarak ifade edecektir (Breuilly, 2002:55-87).

İlk dönem çalışmaların aksine 1960’lı yıllardan itibaren milliyetçilik çalışmalarında modernist yaklaşımın ön plana çıkmaya başladığı ve milliyetçilik teorilerinin artık modernite ekseninde, ulus-devletlerin modern Avrupa’nın ortaya çıkış süreçleri perspektifinde açıklanmaya çalışıldığı dönem olarak belirecektir. Bu yöndeki değişimin, Karl Deutsch’un 1953’de yayınlanan *Nationalism and Social Communication*’ı ile Elie Kedourie’nin 1960 tarihli *Nationalism* eserleriyle başladığı gözlemlenir. Bu dönemden itibaren, toplumların

gelişimine “modernleşme” penceresinden bakan sosyal bilimcilerin çalışmaları “millet-kurma” (nation-building) sürecine ve milliyetçiliğin bu süreçteki rolüne eğilecektir. Bu çalışmaların çıkış noktası geleneksel toplum, geçiş dönemi ve modern toplum şeklinde geliştirilen ayrımla, toplumların gelişimlerini evrelere bölme şeklinde inceleyecektir. Bu yaklaşıma, özellikle “millet kurma” sürecine odaklanan çalışmalarda rastlanacak; Örneğin, Ernest Gellner 1964’de *Thought and Change* eserinde milliyetçiliği, modernliğin bir işlevi olarak ele alacak; milliyetçiliğin başarısını da entelektüel gücünden değil modern toplum düzeni içindeki işlevine atıfla belirleyecektir.²

Gellner’den sonra, özellikle 1980’lere kadar milliyetçilik üzerine kuramsal önemde eser görülmez. Bu dönemin önemli bir istisnası Anthony D. Smith’dir. Smith, 1971’de *Theories of Nationalism* eserini yayımlar. Smith, modernist kurama yeni bir bakış açısı getirdiği bu eserde milletler özelinde modern öncesi ve modern dönemin sürekliliğini sağlayan kendi yaklaşımının temellerini atacaktır. Smith’e göre (2009), modernist yaklaşım milli bağları açıklama noktasında başarısızdır. Bunun yerine milleti oluşturan unsurların, daha “doğal” olarak kabul ettiği etnik toplulukların oluşum süreçlerinde incelenmesi gerekmektedir.

1980’lerin başından itibaren literatürde önemli bir değişiklik ve canlanma görülür. Bu bağlamda 1980’lerin modernist yaklaşımı, milliyetçiliği modern bir olgu olarak, milletleri de milliyetçiliğin nedenleriyle değil, daha çok sonuçlarıyla ilgili olarak algılamak millet ve milliyetçilik üzerine ilginin arttığı görülür. Eric J. Hobsbawm, *Geleneğin İcadı* başlıklı çalışmasında (1983), başlıktan da anlaşılabilceği üzere milli öze temel teşkil edebilecek toplumsal değerlerin, geleneklerin ve göreneklerin nasıl “icat” edildiği ve modernite süreçleriyle ilişkilendirildiği üzerinde duracaktır. Bir başka modernist isim Benedict Anderson da milletleri *Hayali Cemaatler* olarak kavramsallaştırdığı eserinde (2003) “geleneğin icadı”na benzer analizler yaparak milliyetçi duygu, düşünce ve inançların, modernitenin ötesinde artık modernleşme süreçlerine girmiş üçüncü dünya ülkelerindeki etkisine bakacaktır. Bu dönem modernist yaklaşımların, milliyetçiliği, modern devlet ve kitle siyaseti, sınıf ve ekonomik çatışma ya da medya ve tahayyül gibi olgulardan hareket ederek açıklamaya çalıştığı ve milliyetçi düşünce, bilinç ya da hareketler üzerinde durdukları yıllardır (Breuilly, 1982; Giddens, 1985).

1990’lara gelindiğinde milliyetçilikle ilgili çalışmalar daha da çeşitlenmiş, millet ve milliyetçilik kavramlarına olan ilgi giderek artmıştır. Modernistlerin, milletlerin modernite süreciyle bağlantılı bir toplumsal kurgu olduğu yönündeki kavrayışı, milleti toplumsal bir “kategori” olarak algılayan düşüncelerle derinleştirilecektir.³ Bu yıllarda, akademik çevrelerde giderek etkili olmaya başlayan disiplinlerarası çalışmalar, çeşitlenen ilginin farklı teorik yaklaşımları ortaya çıkarmasına zemin hazırlayacaktır. Bu dönem milliyetçilik çalışmalarında gözlenen tutum değişikliği aslında sosyal bilimlerin genelinde yaşanan değişimlerden kaynaklanır. Değişimlerin itici gücünüyse disiplinler arası bir nitelik taşıyan “kültürel araştırmalar” alanı oluşturacaktır. Bu çalışmaların üzerinde yoğunlaştığı kitle iletişim araçları,

2 Ernest Gellner’in *Thought and Change*’deki düşüncelerinin millet ve milliyetçiliğin tanımları, gelişimi ve dönüşümü üzerine odaklanılarak sistematikleştirildikleri detaylı çalışması için bkz. (Gellner, 2008).

3 Bu doğrultuda en erken adımı, Anderson’un *Hayali Cemaatler*’i ile attığı bilinmekle birlikte sonraki dönem çalışmalar için bkz. (Brubaker, 1996).

toplumsal cinsiyet, ırkçılık, tarih yazımı gibi konuları ele alan araştırmaların sayısının artması, araştırmaların büyük bölümünde izleri olan feminizm, postmodernizm gibi “yeni yaklaşımlar” olarak ifade edilen alternatif gelişmelerle milliyetçilik çalışmalarını belirlemesi sonucunu doğuracaktır (Özkırımlı, 2008: 6. bölüm).

Bu dönemde, toplumsal cinsiyeti, eskiden sömürge olan toplumların deneyimlerini ve milliyetçiliğin gündelik hayat boyutunu ön plana çıkaran yaklaşımları temel alan açılımlar görülecektir. Esasında bu sürecin başlangıç aşamasında (1986) yılında, Partha Chatterjee'nin *Nationalist Thought and the Colonial World* eseri ile Avrupa merkezli üretilen milliyetçi söylemin sömürge bölgelerinde nasıl etkili bir söylem olarak güç kazandığını, Hindistan özelinde belli başlı milliyetçi metinleri inceleyerek göstermesi yer alır. (1995) yılında *Banal Nationalism* eserini yayınlayan Michael Billig de, post-modern bir okumayla milliyetçiliğin söylemsel oluşumunun, gündelik hayatın içerisinde hergün “yeniden” üretilmesine dikkati çekecektir. Aynı paralelde, Craig Calhoun *Nationalism* eserinde milliyetçilik çalışmalarının merkezine yerleşen bir kavram olan “söylem”den hareket ederek, özellikle “hakim söylem”in milliyetçiliği şekillendirmedeki gücüne işaret edecektir (2009).

Bu dönemdeki çalışmaların tamamına yakınının bulunduğu ortak nokta “söylem” ve “kimlik” kavramlarıdır. Michel Foucault'nun çalışmalarından etkilenen “söylem” kavramına, söylem dahilinde üretilen bilginin toplumsal alanda özne ve iktidar arasındaki kurgulanışına ve söylemin biçimlendirici gücüne yönelen bu dönemde, “kimlik” yeni yaklaşımları modern tezlerden ayıran bir kavram olarak çalışmalardaki yerini alacaktır. Milli kimliğin diğer kimlik türlerinden sadece biri olduğu ve önemli olanın “kimlik politikaları” olduğu yönündeki temel yaklaşım bu dönem milliyetçilik çalışmalarının özünü oluşturur. Yeni dönem, kimlikler üzerine yapılan vurgunun, milliyetçiliği irdeleyen post-modern yaklaşımları ortaya çıkartan; böylece milleti “tasavvur”, “kurgu” ve “anlatı” olarak ele alan “söylemsel” tartışmaların sürdürüldüğü sürece denk gelecektir.

3.2. Milliyetçilik Sınıflandırmaları

Bu tarihsel gelişim arka planında literatürdeki yaklaşım farklılıkları, milliyetçiliklerin sınıflandırılması girişiminde de kendini gösterecek; örneğin, “modernist” bakış açısı, bünyesinde pek çok farklı kuramsal yaklaşımı barındıracaktır. Sınıflandırmaların ilk boyutunu, modern öncesi ve modern dönem özelinde ayırım oluşturur. Bu sınıflandırma tarzı, “modern öncesi”, “perennialist” veya “ilkçi” olarak adlandırılan kuramlar ile “modernist” kuramlar ayırımını ortaya çıkarır. İlki, milliyetçiliğin tarihsel süreçte gelişmiş en eski milli kimliklerin dışavurumu olduğu kabulüne dayanır. İkinci ise milliyetçiliği “içeriği mönüden seçilebilecek salt bir inşa” olarak modern bir tanıma yönelir (Smith, 1995:3-4; MacCrone, 1998, 2. bölüm; Eriksen, 2004:1-17; Özkırımlı, 2008:64 vd.). Bu sınıflandırma için ayrıca “özcü” ve “yapılanmacı” kavramları da kullanılır.

İlkçi yaklaşımın İngilizce karşılığı olan *primordialism* iki anlama gelmektedir. İlki “başlangıçtan beri var olan”, ikincisi de “ilk yaratılan ya da geliştirilen”dir. Bu anlamda Geertz, ilkçi kategorinin, toplumsal yaşamın doğal olduğu varsayılan öğelerinden kaynaklanan bağlar için kullanıldığını belirtir ve bu bağlar arasında kan bağı, din, dil ve belirli toplumsal alışkanlıkları sayar (1973:259). İlkçilere göre, etnik gruplar tarihin derinliklerinden bu yana var

olan, somut ve bağımsız toplumsal oluşumlardır ve varlıkları başka faktörlere indirgenemez (Van den Berghe, 1995:359-368). Burada en temel ölçüt kültürel benzerliktir ve insanlar, bu nedenle, etnik gruplarına ya da milletlere karşı güçlü duygular beslerler (Van den Berghe, 1994:102). Calhoun'a göre de "özcülük" bir topluluktaki çeşitliliğin o topluluğu tanımladığı düşünülen tek bir özelliğe indirgenmesidir. Bu tanımlayıcı "öz", o topluluğun en önemli niteliği olarak görülür (2009:18). Özkırımlı, özcü bakış açısına göre "bireylerin, tek bir cinsiyetleri olduğu gibi tek bir milliyetleri var" olduğunu kabul ettiklerini yazacaktır (2008:265).

Bu yaklaşım, milliyetçilik üzerine modern teorilerin geliştirilmesiyle birlikte milleti oluşturan dil, din, kan bağı gibi nesnel öğelerin "doğal"lığını savunmanın güçlüğü ile karşılaşacak ve kuramsal düzeltmelere gidilecektir. Milleti oluşturan tüm bireylerin ortak bir geçmişi paylaştığının kanıtlanamaması üzerine, doğallığı söz konusu öğelere duyulan bağlılıkta ya da milleti tanımlamada esas olanın ortak geçmiş değil, ortak geçmişe duyulan inançta arayan Brass (1991:69-75) ya da tutum ve davranışların açıklanmasında kilit rolü bireysel algılamalara veren ve milleti aynı soydan geldiğine ve ortak bir geçmişi paylaştığına inanan insan topluluğu olarak tanımlayan Connor (1994:202) bu yaklaşımın örneklerini sergilerler.

Buna karşılık modern teorisyenler kuşağı tarihte milletler ile milliyetçiliği modernite ile ele alarak ortaya koymuş ve milliyetçiliğin tarihini on sekizinci yüzyıl sonlarından başlatmanın mümkün olduğunu söylemiştir. Milletın tamamiyle modern bir olgu olduğu iddiasını taşıyan modernistler arasında millete dair farklı fikirler beslense de modernist kategori genel anlamıyla milliyetçiliği etnik grup bağlılıkları gibi ilksel bağlardan ayırarak inceleyecektir. Bu inceleme modernitenin farklı karakteristiklerine yaptıkları vurgular ile ayrıldıkları noktalar açısından farklı bağlamlarda ele alınmak zorunda olsa da genel olarak modern yaklaşım gerek bir kimlik ve aidiyet biçimi olarak milletin gerekse de milliyetçilik algısının gerçekliğini doğallık üzerinden açıklamaz. Bu düşünceye göre, gerek milletler gerekse de milliyetçilik modern çağa özgü, kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, sekülerleşme gibi süreçlerle birlikte ve onların bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda sınıflandırmadaki "yapılanmacı" terimi, toplumsal kültürü oluşturan gelenek, dil, din gibi öğelere verilen anlam ve değeri değişen koşullara göre sürekli yeniden tanımlamaya atf yapacaktır (Tilley, 1997:512-513). Burada yer alan kavramlar bütünü ilkçiler ile modernistler arasındaki ayrımı ortaya koymak açısından hareket noktası olarak ele alınabilir. Bu tanım, milleti kurgulamanın, icat ya da hayal etmenin "mümkün ve zorunlu" hale geldiğini iddia etmeleri sonucunu doğuracaktır.

Literatürdeki diğer bir sınıflandırma Doğu/Batı ayrımı üzerinden yürür. Örneğin John Plamenatz, milliyetçiliğin "iki tip"inden bahseder. Her iki tipinde de milliyetçilik, her ne kadar siyasi bir biçime bürünse de asıl olarak kültürel bir olgudur. Bu tiplerden biri asıl olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkan Batı tipi, diğeri ise Doğu Avrupa, Asya ve Afrika hatta Latin Amerika'da rastlanılan Doğu tipi milliyetçiliklerdir. Her iki tip de belirli bir milli kültürün gelişme düzeyinin ölçüldüğü ortak bir standartlar dizisinin kabulüne dayanır (Plamenatz, 1976:23-36). Aynı ikilem, Kohn'un çalışmalarında olmak üzere liberal milliyetçilik sınıflandırma girişimlerinde görülebilir. Bu sınıflandırma biçimi, milliyetçiliği "özgürleşme hikayesi"nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul eder (aktaran Wolf, 1976:651-672). Milliyetçiliğin iki tipi arasında yapılan bu temel ayrımın liberal ikilemi anlaşılır kılma çabası olduğu dile getirilir. Kohn da "Batılı ve Batılı olmayan" ve "iyi ve kötü" milliyetçilik ayrımlarını buna göre yapmıştır (Liebich, 2006:579-596). Doğu/Batı ayrımı temelinden hareketle Hayes (1995) de,

milliyetçiliğin liberal, hümanist ve barışçıl bir biçimden gerici, egoist ve şiddet içeren biçimine “bozularak dönüşmesini” öngören bir teori önermiştir (1995). Bu öneri Seton-Watson’ın (1977) milliyetçi hareketlerin “eski ve yeni uluslar” arasındaki ayrıma dayalı karşılaştırmalı bir tarihini yazmasıyla sürdürülür. Buradaki yaklaşım, “eskiler”in milli kimlik veya bilinci milliyetçilik doktrininin formülasyonundan önce kazananlar olduğudur.

Kedourie de Batı/Doğu ayrımına paralel iki milliyetçi tip ayırt eder: Kant’tan türeyen ve siyasi milliyetçilikle ilişkili olan birincisi, cumhuriyetçi tip, milleti, iradelerini ortaya koyan kişilerden oluşan siyasi bir topluluk olarak değerlendirir. İkinci tip milliyetçilik, organik olan, ise Herder kaynaklıdır ve milleti özgün kültürel özelliklerle donanmış doğal bir dayanışma olarak tanımlar (1994:65-67). Bu ayırım, “siyasi ve kültürel milliyetçilik” sınıflandırması olarak da ele alınmaktadır.⁴ Milliyetçiliğin Alman ve Fransız ideal tipleri de aynı ikiliği ifade eder.⁵ Benzer bir ayrıma Kadioğlu dikkat çekecektir (1998:178). Kadioğlu, Batılı milliyetçiliklerin ayırdedici özelliğini, kozmopolit bir bakış açısı, evrenselcilik ve Avrupa Aydınlanması’nın maddi ve entelektüel açımları dâhilinde medeni değerleri ön-kabul etmesi olarak belirler. Bu bağlamda, on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki Alman genç hareketinin *Volku*, modernitenin önerdiklerinden daha doğal ve eşsiz, benzersiz prensipler temelinde yeniden inşa etmek amacıyla ortaya çıktığı; fakat gerek Fransız, gerekse de Alman milliyetçilik modellerinin ve ulus devletlerinin, dünyanın her tarafında ulus-devletlerin ortaya çıkışlarını derinden etkilediği; Doğulu milliyetçiliklerin temel paradoksunun, bu iki tür milliyetçilik, Fransız-Alman modeli, temel prensiplerinin beraberce uygulanmaya çalışılması olarak görülür (Kadioğlu, 1994:95-112). Greenfeld de, milliyetçiliğin ilk başta insan hakları, özgürlük, akılcılık ve siyasal eşitliğin gelişmesine sebep olduğuna dikkat çekerken; siyasi/medeni haklar ile sorumluluklara vurgu yapan daha sonra da Amerika’da yeniden canlanan bu tür milliyetçiliğin, liberal demokratik rejimlerin kurulmasına vesile olduğuna ancak Alman ve Rus milliyetçiliklerinin doğuşu ile birlikte Aydınlanma’nın akılcı, demokratik ve bireyci temellerinin reddedilip, yerine “kan ile toprak ve ruha” dayalı yeni bir milliyetçi bütünleşme doğduğuna işaret eder (1992:167-168, 348-349).

Milliyetçiliğin söylemsel oluşumu üzerine yakın dönemde geliştirilen kuramsal önermeler de bu sınıflandırma girişimlerine katkıda bulunacaktır. Örneğin Chatterjee’nin (1986) milliyetçiliği siyasi düşünceler tarihindeki bir problem olarak tanımlamasından yola çıkarak, bu problematik halin özellikle Doğu milliyetçilikleri söz konusu olduğunda çok açık olarak görülebileceğini geliştirdiği milliyetçi söylemi, Doğu/Batı ayrımına yeni bir boyut katarak milliyetçi söylemin evrenselleşen doğasına gönderme yapacaktır. Ayrıca, örneğin, toplumu oluşturan bireylerin resmi ideolojiyi olduğu gibi kabul etmediği; kendi dünya görüşlerine, özlem ve beklentilerine uyarladıkları kabulü dahilinde, Eriksen’in saha araştırmalarına dayanarak geliştirdiği “resmi milliyetçilik” ve “gayriresmi milliyetçilik” gibi yeni ayrımlara gidildiği de görülecektir (1993:1-25).

4. Sonuç Yerine: Yeni Bir Sınıflandırma Girişimi

Görüldüğü gibi, milliyetçilik literatürüne dahil olan dağarcığa ait temel kavramlarının tanım ve açıklanma biçimlerindeki uzlaşmazlık, gerek tarihsel süreçte milleti ve milliyetçiliği

4 Bu sınıflandırma ve sınıflandırma dahilinde örnek bir çalışma için bkz. (Rabow-Edling, 2004:441-456).

5 Alman ve Fransız milliyetçiliklerinin doğrudan karşılaştırılması için bkz. (Birbaum, 1992:375-384).

çözümleme girişimlerinde; gerekse de bu çözümleme perspektiflerinden oluşturulan sınıflandırma biçimlerindeki farklılaşmanın temel sebebi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada yer verildiği biçimiyle, farklılıkların ayrışan yapısı, bir fenomen olarak milliyetçiliği anlama noktasında da doğurduğu zorluklarla gerek bu alanda çalışan bilim insanlarını eleştirel bir tutum sergilemeye itmiş gerekse de bu çalışma ve modelleri aşmaya yönelik yeni girişimlere sevk etmiştir.

Tüm bu sınıflandırma girişimlerini belirleyen kuramsal farklılıkları aşmaya ve yeni bir model geliştirmeye yönelik eleştirel bir bakış açısı Antoine Roger'dan gelecektir. Temelde Roger bu sınıflandırma türlerinin işlevsel olmadığından hareket ederek "kullanılabilir" bir model geliştirmeye çalışacaktır. Bu bağlamda öncelikle kendinden önceki kategorizasyonu eleştirerek hareket edecektir. Örneğin, modernist kategorinin ilkçi kategoriye göre fazlaca donanımlı olduğunu ve bazı bakımlardan birbirine benzemez hatta karşıt kuramlar barındırdığını yazan Roger, bunları iyice ayırt etmeyi sağlayacak ölçütlerin sunulmadığına dikkati çeker (2008:3). Ona göre, Doğu/Batı ya da normal ve sapmalar şeklindeki sınıflandırmaların da birbirlerini dışlayıcı iç-öğeler barındırması mümkündür. Ayrıca, bunlardan başka her iki kategoride de yer bulamayan açıklayıcı modeller de saptanabilir. O halde doğru tespitin yapılabilmesi için yapılması gereken nedir sorusu gündeme gelir. Bu soruya cevap yine Roger'dan gelir.

Yukarıda sayılan zorluklardan sıyrılmak için katı ikili bölünmelerden vazgeçilmesi ve daha ziyade çapraz yerleşmiş ve en az iki eksenli bir sınıflandırma yapılması gerektiğini söyleyen Roger, önerdiği sınıflandırma tipinde birbirini çapraz şekillerde keserek tamamlayan farklı eksenler ortaya koyar. İlk eksen, milliyetçiliği, söz konusu topluluğun ekonomik ve toplumsal yapılarının karşı konulamaz dönüşümünün sonucu gören kuramlar ile egemen aktörlerin formüle ettiği seçimlerin sonucu olarak betimlenen kuramları karşı karşıya koyarak oluşturur ve bu eksene "yapısal evrimler/aktör stratejileri" eksenini verir. İkinci eksen ise, milliyetçiliği, bir toplumsal kıvam kazanma, topluluk üyeleri arasında etkin bir dayanışma yaratmanın ya da pekiştirmenin aracı olarak algılayan kuramlar ile ya toplumsal ve siyasal bir tahakküm aracı olarak ya da tahakküm edilenler tarafından özgürleşme amacıyla kullanılan bir silah olarak gören kuramlar olarak belirler ve bu eksene de "iç bağlılık/tahakküm ilkesi" adını verir (Roger, 2008:3-4).

Milliyetçiliği yapısal evrimlerin ürünü olarak gören bakış, doğuşunda bir kişi ya da gruba gönderme yapmadan açıkça kendini göstermeyen etmenlerin anlamlı olduğu bir duruma gönderme yapar. Burada iki farklı yaklaşım kendini gösterir; iç bağ ilkesine bağlılık, yani iletişim kiplerinin dönüşümü ve tahakküm ilkesine bağlılık, yani sınıf ilişkilerinin kutuplaşması. İletişim kipleri ve iç bağ, bir ulus devleti yerleşik seçkinlerin durmaksızın homojenleştirdikleri teritoryal bir varlık ya da ulus-devleti devasa bir toplumsal iletişim sisteminde soğurma şeklinde kendini gösterir. Her iki durumda da kimlik özellikleri milliyetçiliğin yolunu açan işlev bozukluklarının nedeni olarak görülür. Sınıf ilişkileri ve tahakküm ilkesi ise, milliyetçiliği düşmekte olan bir aristokrasi ile doğmakta olan bir kapitalizmin taşıdığı burjuvazi arasındaki mücadele ya da önceden var olan kültürel kimliklerin burjuvazi tarafından kullanılmak için sahiplenilmesi fikri olarak ortaya çıkar (Roger, 2008:11 vd.).

Buna karşılık, milliyetçilik bir aktörler stratejisi olarak anlaşıldığında bireyselleşmiş beklentilere yanıt veren bir ideolojik kurguyla benzer. Aktörler stratejisi olarak milliyetçiliğin

iç bağı, kimlik hareketlenmeleri olarak milli kültürlerin dönüşümü şeklinde varolurken; tahakküm ilkesine bağlı kimlik hareketlenmeleri, bir seçim sonucu olarak ve bazı aktörlerin başkaları pahasına kendilerini öne koymalarının bir aracı olarak işlevsellik kazanır. İç bağı ilkesine bağlı, milli kültürün karmaşık dönüşümü, milliyetçiliği kültürel olarak yeniden temellendirme aracı olarak betimlenir ya da bir kültürel etkileşim nitelendirmesi halini alır. Tahakküm ilkesine bağlı ideolojik seçim ise, bir siyasal talebin taşıyıcısı, kendilerini siyasal olarak engellenmiş bulan ve bu duruma bir çare arayan belli grupların olgusu ya da bir siyasal meşrulaştırma aracı, edinilmiş iktidarı ya da konumu meşrulaştırmaya yarar (Roger, 2008:87 vd.).

Bu farklılaşımara göre Roger'in temel tezinden hareketle, belli bir milliyetçiliğin analizini yapabilmek için mevcut çözümlerden herhangi birisinin yeterli olmadığı; bunun yerine milliyetçilik teorilerinden uyarlanacak en uygun "kombinasyon"un kullanılması gerektiği üzerine yoğunlaşılması düşünülebilir. Bu kombinasyonun sağlanabilmesi için milliyetçiliği modernite perspektifinde değerlendiren yaklaşımlarla yeni yaklaşım biçimleri arasında bir bağlantı kurma gerekliliği gözükmektedir. Nitekim, yakın dönem çalışmalar, milliyetçiliği tanımlamada ya da sınıflandırmada modernist bakış açısının yeterli açıklama getiremediği "boşluk"ları doldurur nitelikte olacaktır.

Bu "boşluk"ları doldurmaya yönelik, özellikle 1990 sonrasına denk gelen yakın dönem milliyetçilikle ilgili çalışmaların, kuramsal bakış açısını giderek çeşitlendirdiği ve millet ve milliyetçilik kavramlarına olan ilgiyi farklılaşarak arttırdığı görülecektir. Bu dönemde, klasik kuramsal çerçeveyi aşmaya yönelik alternatif okumalar, modernistlerin, milletlerin modernite süreciyle bağlantılı bir toplumsal "kurgu" olduğu yönündeki kavrayışının milleti toplumsal bir "kategori" olarak algılayan düşüncelerle derinleştirildiği temel tezini işleyeceklerdir. Gerek postmodernitenin gerekse de giderek artan disiplinlerarası çalışmaların etkisiyle farklı kuramsal yaklaşımların ortaya çıkması, sosyal bilimlerde yaşanan dönüşümü milliyetçilik çalışmalarına da yansıtacaktır. "Kültürel araştırmalar" alanının değişimin merkezine yerleştiği bu dönemde, çalışmaların üzerinde yoğunlaştığı, kitle iletişim araçları, toplumsal cinsiyet gibi konuları ele alan araştırmaların artması, alternatif milliyetçilik çalışmalarını ve yeni tanım ve sınıflandırma girişimleri sonucunu doğuracaktır (Özkırmı, 2008:6. bölüm). Bu dönemdeki çalışmaların ortak hareket noktasını ise "söylem" ve "kimlik" kavramları oluşturmuştur. Michel Foucault'nun çalışmalarından etkilenen "söylem" kavramına, söylem dâhilinde üretilen bilginin toplumsal alanda özne ve iktidar arasındaki kurgulanışına ve söylemin şekillendirici gücüne yönelinen bu dönemde "kimlik", yeni yaklaşımları modern tezlerden ayıran bir kavram olarak çalışmalardaki yerini almıştır. Yeni dönem, post-modern yaklaşımları ortaya çıkartan; böylece milleti "tasavvur", "kurgu" ve "anlatı" olarak ele alan "söylemsel" tartışmaların sürdürüldüğü sürece denk gelerek kuramsal çalışmalar düzeyinde yeni arayışları ortaya çıkartmıştır. Bu çalışmanın sınırlarını aşan bir konu olan, modernitenin eleştirisine paralel biçimde ortaya çıkan yakın dönem milliyetçilik çalışmaları özellikle post-modern okumaların etkisiyle milliyetçiliğin "söylem" ve söylemsel üretim boyutlarına odaklanmış; millet ve milliyetçiliğin gerek tanımlanması gerekse de kategorize edilebilmesi için "söylem" kavramını merkezi konuma almıştır (Billig, 1995; Calhoun, 2009).

Söylemin doğası ise içinde bulunulan 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, gerek ulusal düzeyde gerekse de uluslararası siyasal konjoktür açısından hala daha geçerli bir olgu olarak varlığını

sürdüren milliyetçilik fenomenini anlayabilmenin yolunu, klasik, “homojen” girişimlerden ziyade yeni, radikal ve “heterojen” bir bakış açısından geçirmeyi gerekli kılar. Bu bağlamda, örneğin, milliyetçiliğin “heterojenliğini” çözümlenmeye yönelik girişimlerden biri olan Christophe Jaffrelot’un yaklaşımına değinilebilir. Jaffrelot, özellikle modernist milliyetçilik kuramlarının eleştirilmesi perspektifinde, bu kuramları millet kuramlarından ayırmaya çalışarak, milliyetçilik kuramlarının daha çok etnisite kuramları ile benzerlikler gösterdiğine dikkat çekmeye çalıştığı makalesinde, bu noktadan hareketle, milliyetçiliğin oluşumuyla ilgili açıklayıcı bir model oluşturur. Ona göre, bu model, “Öteki”yle etkileşimden doğan sosyo-kültürel bir reform sürecinden kaynaklanmaktadır. Kuruluş aşamasındaki milliyetçilikler, genelde tehditkâr olan Öteki’ne hem karşı koyma hem de taklit ile karşılık vermektedirler (Jaffrelot, 2010:23-82). Kuşkusuz, Jaffrelot da, kendi yaklaşımının, mileti ve milliyetçiliği doğru çözümleyebilmeye yönelik girişimlerden biri olduğu ve oluşturduğu bakış açısının bir tür “meta-çözüm” olmadığı noktasında hemfikirdir ama en azından klasiklerin homojen yapısına karşıt Roger’in, kombine edilmiş sınıflandırmalarına benzer bir heterojen milliyetçilik doğası betimler.

Bu bağlamda son tahlilde söylenebilecek olan, milletin ve milliyetçi düşünce ve hareketlerin tarihsel olarak aldığı biçimler neticesinde, gerek kavramların doğru şekilde analiz edilebilmesi gerekse de sınıflandırma girişimlerinin milliyetçiliği anlamaya yönelik doğru bir bakış açısı geliştirebilmesi, her iki fenomene dair bütünleştirici bir model kurulabilmesini gerekli kılmaktadır. Burada yer verildiği biçimiyle Roger’in yaptığı gibi bir sınıflandırma modeli neticesinde oluşturulacak sistemli bir analize başvurulması, gerek milletin ve milliyetçiliğin doğasını gerekse de milliyetçi düşünce ve hareketlerin doğuş, gelişim ve geleceğini anlayabilme konusunda elzem gözükmektedir.

Kaynakça

- Akal, C. B. (2010). *Modern düşüncenin doğuşu: İspanyol altın çağı*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Alter, P. (1994). *Nationalism*. London: Edward Arnold.
- Anderson, B. (2003). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (Çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ateş, D. (2008). Etnisiteden ulusa, ulustan etnisiteye (?): Kültürel, siyasi ve iktisadi çerçeveler. *Doğu Batı*, 44, 115-130.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London: Sage Publications.
- Birnbaum, P. (1992). Nationalism: A comparison between France and Germany. *International Social Science Journal*, 133, 375-384.
- Boztemur, R. (2006). Tarihsel açıdan millet ve milliyetçilik: Ulus-devletin kapitalist üretim tarzıyla birlikte gelişimi. *Doğu Batı*, 38, 160-179.
- Brass, P. R. (1991). *Ethnicity and nationalism: Theory and comparison*. London: Sage Publications.
- Breuil, J. (1982). *Nationalism and state*. Manchester: Manchester University Press.
- Breuil, J. (2002). Historians and nation. İçinde P. Burke (ed.), *History and historians in the 20th century* (pp. 55-87). Oxford: Oxford University Press.

- Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brunt, R. (1995). Kimlik politikası. İçinde S. Hall, M. Jacques (ed.). *Yeni zamanlar*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Burke, P. (1992). We, the people: Popular culture and popular identity in modern europe. İçinde S. Lash, J. Friedman (ed.), *Modernity and identity* (pp. 293-308). Oxford: Blackwell.
- Calhoun, C. (2009). *Milliyetçilik*. (Çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Chatterjee, P. (1986). *Nationalist thought and the colonial world*. London: Zed Books.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Delannoi, G. (1998). Milliyetçilik ve ideolojik kataliz. İçinde J. Leca (ed), *Uluslar ve milliyetçilikler* (ss. 31-38). (Çev. S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları.
- Delgado-Moreira, J.M. (2000). *Multicultural citizenship of European Union*. London: Ashgate.
- Deutsch, K. W. (1966). *Nationalism and social communication: An inquiry into the foundations of nationality*. Massachusetts: MIT Press.
- Dunn, J. (1995). Introduction: The crisis of the nation-State?. İçinde J. Dunn (ed), *Contemporary crisis of the nation-state* (pp. 3-15). Oxford: Blackwell.
- Emiroğlu, K. & Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Erdenir, F. H. B. (2006). *Avrupa kimliği*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Eriksen T. H. (1993). Formal/informal nationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 16(1), 1-25.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve milliyetçilik*. (Çev. E. Uşaklı). İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Çev. B. Ersanlı, G. Göksu). İstanbul: Hil Yayınları.
- Giddens, A. (1985). *The nationstate and violence*. London: Polity Press.
- Greenfeld, L. (1992). *Nationalism: Five roads to modernity*. Massachusetts: MIT Press.
- Greenfeld, L. (2006). Alman milliyetçiliğinin doğuşu. (Çev. Y. Şahin). *Doğu Batı*, 39, 31-57.
- Güvenç, B. (1994). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hall, J. A. (1995). Nationalism: Classified and explained. İçinde S. Periwal (ed), *Notions of nationalism* (pp. 8-33). Budapest: Central European University Press.
- Hall, S. (1990). Cultural identity and diaspora. İçinde J. Rutherford (ed), *Identity: community, culture, difference* (pp.222-237). London: Lawrence and Wishort.
- Hall, S. (1997). Who needs Identity?. İçinde S. Hall, P. de Gay (ed.), *Questions of cultural identity* (pp. 3-17). London: Sage Publications.
- Hall, S. & Jacques, M. (1995). Giriş. İçinde S. Hall, M. Jacques (ed.), *Yeni Zamanlar*. (Çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hayes, C. J. (1995). *Milliyetçilik: Bir din*. (Çev. M. Çiftkaya). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hobsbawm, E. J. (1983). Mass-producing traditions: Europe 1870-1914. İçinde E. J. Hobsbawm, T. Ranger (ed.), *The invention of tradition* (pp. 263-307). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hroch, M. (1985). *Social preconditions of national revival in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hutchinson, J., & Smith, A. D. (1996). *Ethnicity*. Oxford: Oxford University Press.
- İçduygu, A. (1995). "Çok kültürlülük": "Türkiye vatandaşlığı" kavramı için toplumsal bir zemin. *Türkiye Günlüğü*, 33, 117-126.
- İmançer, D. (2003). Çağdaş kimliğin yapılanma süreci. *Doğu Batı*, 23, 237-257.
- Jaffrelot, C. (2010). Bir milliyetçilik kuramı için. İçinde C. Jaffrelot, A. Dieckhoff (ed.), *Milliyetçiliği yeniden düşünmek* (ss. 23-82). (Çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Johnson, J. (2000). Why Respect Culture?. *American Journal of Political Science*, 44(3), 405-418.
- Jordan, G. & Weedon, C. (1995). *Cultural politics*. Oxford: Blackwell.
- Kadıoğlu, A. (1994). "Devletini arayan millet: Almanya örneği. *Toplum ve Bilim*, 62, 95-112.
- Kadıoğlu, A. (1998). The paradox of Turkish nationalism and the construction of official identity. İçinde S. Kedourie (ed.). *Turkey: identity, democracy, politics* (pp. 177-193). London: Frank Cass.
- Karpat, K. H. (1995) Kimlik sorununun Türkiye'de tarihi, sosyal ve ideolojik gelişmesi. İçinde S. Şen (ed). *Türk aydını ve kimlik sorunu*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Keating, M. (1997). Stateless nation-building: Quebec, Catalonia and Scotland in the changing state system. *Nations and Nationalism*, 3(4), 697-717.
- Kedourie, E. (1994). *Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Kellas, J. C. (1991). *The politics of nationalism and ethnicity*. Houndsmill: Macmillan.
- Kellner, D. (2001). Popüler kültür ve postmodern kimliklerin inşası. (Çev. G. Seçkin), *Doğu Batı*, 15, 195-226.
- Kemilainen, A. (1964). *Nationalism*. Jyväskylä: Kustantajat Publishers.
- Laponce, J. A. (2008). Research on ethnies and nations: Comparing is the way, but comparing what?. *Nationalism and Ethnic Politics*, 14(2), 223-238.
- Liebich, A. (2006). Searching for the perfect nation: The itinerary of Hans Kohn (1891-1971). *Nations and Nationalism*, 12(4), 579-596.
- Llobera, J. R. (1994). *The god of modernity*. Oxford: Berg.
- Maccrone, D. (1998). *The sociology of nationalism*. London: Routledge.
- Morley, D. & Robins, K. (1997). *Kimlik mekanları*. (Çev. E. Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Motyl, A. J. (1992). The modernity of nationalism: Nations, states and nation-states in the contemporary world. *Journal of International Affairs*, 45(2), 307-323.
- Özkırımlı, U. (2008). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Plamenatz, J. (1976). Two types of nationalism. İçinde E. Kamenka (ed.). *Nationalism: The nature and evolution of an idea*. London: Edward Arnold.
- Poggi, G. (2009). *Modern devletin gelişimi*. (Çev. B. Toprak ve Ş. Kut). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rabow-Edling, S. (2004). The political significance of cultural nationalism: The Slavophiles and their notion of a Russian enlightenment. *Nationalities Papers*, 32(2), 441-456.

- Roger, A. (2008). *Milliyetçilik kuramları*. (Çev. A. U. Kılıç). İstanbul: Versus Kitap.
- Seton-Watson, H. (1977). *Nations and states*. London: Methuen.
- Smith, A. D. (1986). *Ethnic origins of nations*. Oxford: Blackwell.
- Smith, A. D. (1995). Gastronomy or Geology? The role of nationalism in the reconstruction of nations. *Nations and Nationalism*, 1(1), 3-23.
- Smith, A. D. (2009). *Milli kimlik*. (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Snyder, J. (1993). Nationalism and the crisis of the post-Soviet state. *Survival*, 35(1), 5-26.
- Somersan, S. (2008), Babil Kulesi'nde etnilerden ulus-devletlere. *Doğu Batı*, 44, 75-90.
- Tilley, V. (1997). The terms of debate: Untangling language about ethnicity and ethnic movements. *Ethnic and Racial Studies*, 20(3), 497-522.
- Tonkin, E. vd. (1989). Introduction. İçinde E. Tonkin vd. (ed.). *History and ethnicity* (pp. 1-21). London: Routledge.
- Turan, Ş. (1995). Türk aydını ve kültür. İçinde S. Şen (ed.). *Türk aydını ve kimlik sorunu* (ss. 463-472). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Uzun, T. (2003). Ulus, milliyetçilik ve kimlik üzerine bir değerlendirme. *Doğu Batı*, 23, 137-161.
- Van Den Berghe, P. L. (1994). A Socio-biological perspective. İçinde J. Hutchinson & A. D. Smith (ed), *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Den Berghe, P. L. (1995). Does race matter?. *Nations and Nationalism*, 1(3), 359-368.
- Vayrynen, T. (1998). Ethnic communalism and conflict resolution. *Cooperation and Conflict*, 33(1), 59-80.
- Wallerstein, I. & Balibar, E. (2007). *İrk, ulus, sınıf: Belirsiz kimlikler*. (Çev. N. Ökten). İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (2006). Millet. (Çev. E. Çerezcioglu). *Doğu Batı*, 39, 181-188.
- Wolf, K. (1976). Hans Kohn's liberal nationalism: The historian as prophet. *Journal of the History of Ideas*, 37(4), 651-72.
- Yurdusev, A. N. (1997). 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da Türk kimliği. İçinde N. Bilgin (ed.). *Cumhuriyet, demokrasi ve kimlik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yuval-Davis, N. (2003). *Cinsiyet ve millet*. (Çev. A. Günel). İstanbul: İletişim Yayınları.

